

ЕМОТИВНІ ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ

У статті досліджено емотивні оксиморони, які ґрунтуються на поєднанні семантично протиставлених компонентів, в українській поезії. Проаналізовано продуктивні типи оксиморонів - складні слова, оксиморонні словосполучення й оксиморони зі структурою речення.

Ключові слова: емотивна оксиморонна синтагма, морфологічне вираження, позитивна і негативна оцінність, семантична функція.

Характерною ознакою поетичної мови є широке вживання семантично протиставлених лексем, зокрема оксиморонних синтагм як засобу індивідуалізації художньої мови та композиційно-стилістичного принципу побудови тексту.

Лексеми емотивного змісту досліджувалися в роботах Н. Я. Тишківської [9], О. С. Сингаївської [7, 19 – 20], А. І. Бондаренко [2]; С. Я. Єрмоленко [3, 55 – 57], С. Папауреліте [5, 153 – 156], О. С. Сарбаш [6], В. І. Шаховського [11], Н. М. Бобух [1, 25 – 28].

У пропонованій розвідці ми ставимо за мету дослідити семантичні функції та морфологічне вираження емотивних оксиморонних синтагм у поетичних текстах другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття.

Духовний світ людини, її почуття, переживання репрезентують у поетичній мові емотивні оксиморонні синтагми, в основі яких лежать семантично протиставлені лексеми: *веселий – сумний, ненавидіти – кохати, радість – горе, радість – мука, радість – сум, сміятися – плакати, щасливий – нещасний* та ін. – *І чорна хмара не похмура, / Душі близька далека даль. / Бринить осіння увертюра, / І в небі радісна печаль* (С. Стриженюк); *Любово світла! Чорна моя муко! / І радосте безрадісна моя! / Бери мене! У материнські руки / Бери моє маленьке гніве Я!* (В. Симоненко).

Відзначена в поетичних контекстах і «змістова інверсія» [4, с. 582], коли *радість* попадає в поле негативних оцінок, а *журба* – в аксіологічно позитивне поле, що досягається поєднанням із атрибутами *гіркий – солодкий*: *гіркий* – «сповнений горя, біди, тяжкий» [8, т. 2, с. 74], *солодкий* – «який дає відчуття приємності або виражає радість, насолоду (про думки, почуття, стан людини)» [8, т. 9, с. 447]: *То нічого, що зоряна ніч / Заплела у траві наші тіні / У одну золоту, / Золоту, / Від якої світлішає небо, / Буде радість в солодкій журбі* (Г. Коваль); *Життя! Життя! / Яке велике й неспокійне слово, / Гіркої радості налите щирть / І лютого страждання* (Л. Первомайський).

На можливість прикметників, які в прямому значенні називають смаки, вживається в абстрактному значенні звернув увагу І. Я. Франко. Він зазначав, що абстракції вражень смаку в напій мові служать для вислову приємного і неприємного чуття взагалі [10, с. 121].

Типова для поетичного словника лексема *сльози* (символ горя, страждання, нещастя) конотує не тільки негативну маркованість. У деяких контекстах вона вживається для вираження позитивної реакції людини на радість, щастя: *Хай лютують морози – / ще закапле зі стріх: / навіть в **радоощах** – *сльози*, навіть в розпачі – сміх* (С. Голованівський); *В тебе сліз благаю слізю, / щоб вимиту душу од лиха, / Мені *сльози, сльози, сльози* – / **з-над потіх потіха!*** (І. Драч).

Частіше трапляються контексти, у яких субстантиви негативної частини шкали означають прикметники виразно позитивної конотації, що пояснюється намаганням авторів пом'якшено передати почуття й переживання ліричного героя: *веселий смуток* (Л. Талалай) *радісна біда* (В. Стус), *щаслива печаль* (Д. Павличко), *щасливий біль* (М. Бажан, Т. Масенко). Оксиморон вживається для передачі суперечливої сутності людських почуттів: *Йди – мужній і сам себе помножу / у ранній радості і **радісній біді*** (В. Стус); *Он підноситься небо, як жаль, / Понад сонця бриндушу, / І любові *щаслива печаль* / Переповнює душу* (Д. Павличко).

Менш поширені оксиморонні синтагми, у яких позитивна оцінність образу-поняття *радість* трансформується в негативну семантикою атрибута: *печальна радість* (С. Йовенко, М. Вінграновський); *радість безрадісна; радощі, народжені з проклять* (В. Симоненко); *стужене радіння* (В. Стус). Наприклад: *На тихім озері нічнім, де ряска й жабуриння, / небесний янгол, милий мім і **стужене радіння*** (В. Стус); *Зненацька захопила, піднесла, / оповила прозорим світлим сумом, – / **печальна моя радість** і легка* (С. Йовенко).

Для української поезії характерні оксиморони, побудовані на переносному вживанні компонентів опозиції *гіркий – солодкий*, які означають аналізовані емотивні лексеми. Частіше трапляється ад'єктив *солодкий*, який уживається з лексемами, що конотують негативну оцінність: *солодка мука* (С. Йовенко, П. Мовчан, В. Базилевський), *солодке прокляття* (І. Римарук), *солодкий біль* (В. Коротич, В. Крищенко), *солодка болість* (П. Мовчан), *солодка туга* (М. Бажан), *солодкий щем* (А. Мойсієнко). За допомогою таких оксиморонних синтагм передається суперечливість внутрішнього світу індивідуума: *Ставали ви таким **солодким болем**, / Що пропадали тіні марних слів* (В. Коротич); *Ті запахи й барви та свіжість і звуки / так зринуть знічев'я, що тілу додасться / гримучої тиші й **солодкої муки**, / яка, безперечно, причетна до щастя* (В. Базилевський).

В аналізованих поезіях трапляються контексти, у яких прикметник *гіркий* сполучається зі субстантивами, що виражають позитивний оцінний зміст: *гірка радість, гірка любов, гірка краса – Коли благословлялося на світ / мені малому, / коли найперші кроки / робило карооке хлопчєня, / йому було відродно, що в дворі / горить моріг у змореній покорі, обтяжений ногами і росюю, / спалахуючи в променях ранкових / **гіркою радістю** в / райдужних гірляндах* (В. Стус).

Індивідуальною образністю позначена оксиморонна синтагма *гірко-солодка радість*, якою підкреслюється складність та суперечливість прояву людських почуттів: *Затримало б хоч ти, безпам'ятне свічадо, / минаючи, / співку, **гірко-солодку радість*** (П. Мовчан).

Аналіз оксиморонів-емотивів з урахуванням їх морфолого-синтаксичної структури дає підстави для виділення трьох типів: оксиморони – складні слова, оксиморонні словосполучення та оксиморони зі структурою речення.

Емотивні оксиморонні синтагми першого типу утворюються за допомогою основоскладання (*плачосміх, сльозосміх, сміхосльози*) та словоскладання (*весело-сумна, гірколиво-щаслива, радість-печаль, радосте-біда, радоще-жаль, смуток-радість, сумно-радісно*): *Якою киркою добати / заспій – найтовщу з мерзлокриг? / В дебатах: що в досьє на брата... / О самосміх. О, плачосміх* (В. Коломієць); *Ні радості-печалі? / Ні гніву на лиці? / а як же жити далі, / достойні мудреці?* (В. Базилевський).

Використання складних слів-оксиморонів пояснюється тим, що мова поезії тягнє до словесної гри і словоскладання – одного з найпродуктивніших та найпоширеніших способів творення нових лексем.

Основною формальною одиницею аналізованого стилістичного засобу є підрядне словосполучення. За належністю стрижневого конституента до певного лексико-граматичного розряду виділяємо такі різновиди емотивних оксиморонних синтагм:

1) субстантивні (головний компонент виражений іменником): *горечко рідне, зболена ніжність, отруйна насолода, печальна радість, печаль щаслива, солодка туга – І знову віриш набухає в мені виногородами слів, / І я – його оболонка. / І знов мені грань існування – туга до купи сплести / Зболену ніжність, / розкошлані звуки, / листя летючого руху* (О. Забужко); *Це журба в коханні, це нудьга в розстанні, / це солодка туга, мовчазна печаль* (М. Бажан).

Синтаксичний механізм поетичного образу ускладнюють конструкції, у яких лексеми з протилежними значеннями виступають у структурі означальних словосполучень: *Знайомий танець, знайомі ритми – / Пластинку крутить вечір-програвач... / Та тільки голос лунає ридма, / Та тільки сміх, загорнутий у плач* (В. Крищенко).

Серед поетичних оксиморонних синтагм емотивного змісту звертають на себе увагу генітивні словосполучення, у яких обидва конституенти – субстантиви: *біль щастя, бенкет горя, нещастя щасть, радість мук, солодь гіркоти, свято печалі*. Зауважимо, що в поетичній мові компоненти оксиморонних словосполучень, утворених за моделлю «головне слово-іменник + залежне слово-іменник у Род. в.», репрезентують «поетичні образи, що уособлюють найрізноманітніші психічні стани, емоції людини. Поняття добра і зла, радості і суму, щастя і горя нерідко конкретизуються через ці образи» (3, с. 237): *І розумієш ти, перейнятий весь страхом, / що кожен день тобі дарований, а ти, / ущільнюючи плоть, як панцир черепаха, / забув про радість мук, про / солодь гіркоти* (П. Мовчан);

2) дієслівні (граматично незалежний конституент виражений дієсловом): *обрадіє з печалі, смієшся гірко, щастям плаче, зненавидь любов, всміхатися печально – Та мури, мов із мертвих всталі, / похмуро мовили: чекай, / це обрадіє із печалі / твої обожодожалий край* (В. Стус).

В оксиморонах зазначеного різновиду граматично залежними компонентами, крім іменників та прислівників, є дієприслівники, які виконують функцію обставини способу дії: *І що робити, як марудно у цьому світі? / У необжитім? / Хіба ненавидячи любити? / Хіба ненавидячи кохати* (В. Стус); *Там я страждав, не вміючи страждати, / І морем згойданий від моря і до моря, / На горизонті хвильного стобор'я / Любив я подих твоїй своїм німим торкати* (М. Вінграновський);

3) інstantивні (головне слово виражене категорією стану): *весело й печально, радісно-полинно, радісно й скорботно, сумно й радісно, радісно й тоскно, щасно й болісно* – *На душі сьогодні **радісно й полинно**: / Мій синок-школярник скаче залюбки* – */ Буде на ялинці в ролі Чіполліно, / Хлопчика, в якого на штанцях латки* (В. Забаштанський); *Як звабно пили очі, голос, / Магічних віршів срібну креш, / І знати **щасно так і болісно**: / Це ти загибель власну п'єш* (Г. Світлична).

Менш продуктивні в поетичних творах емотивні оксиморони – словосполучення з сурядним зв'язком складників. У таких конструкціях граматично незалежні компоненти об'єднуються в одне значеннєве й структурне ціле за принципом обов'язкової морфологічної однотипності за допомогою сурядних сполучників: *нещаслива і щаслива мить, прекрасна і страшна мить, солодкий і радісний біль, печаль щаслива і гірка* – *А ми блукаєм... / Ти не хочеш спати, / Тобі по місту хочеться бродити. / І я боюся, донечко, злякати / цю **нещасливу і щасливу мить*** (Д. Луценко); *Завмерло серце у передчутті / **Солодкого і радісного болю** / від зустрічі уявної з тобою* – */ В оманливо спокійній самоті* (В. Калашник).

У поетичній мові відзначені й оксиморонні синтагми зі структурою речення, які актуалізують зв'язок між номенами полярних людських емоцій, почуттів і переживань, викликаних певною подією чи явищем: *Висока **радість проростає з муки*** – */ Висока радість простірної влади* (В. Стус); ***Сміялась жура жовтозуба*** (І. Драч).

Поетичне відтворення дійсності через систему контрастних асоціацій, які відображають почуття й переживання людини, виявляється в нанизуванні однотипних синтаксичних структур, що створює особливу мовну експресію: ***Зрадлива й вірна ти, ненависна й кохана, / Свята й обмацана руками королів, / Я знов до тебе йду шляхами Чингісхана, / Сусід, що від жаги до тебе захмелів*** (Д. Павличко).

Отже, емотивні оксиморонні синтагми є продуктивними в поетичній мові, оскільки поезії властиве зображення внутрішнього світу ліричного героя – світу полярних почуттів і переживань. Формальною одиницею емотивних оксиморонних синтагм, як показує дослідження, є складні слова, підрядні словосполучення (субстантивні, дієслівні, інstantивні) та оксиморони зі структурою речення. Емотивні оксиморонні синтагми, виявлені в аналізованих віршованих текстах, підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Література

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 36 с.
2. Бондаренко А. І. Поетична мова В. Стуса (експресемі емотивного змісту) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. І. Бондаренко. – К., 1996. – 23 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
4. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1996. – 848 с.

5. Папаурелите С. Особенности вербализации концепта тоски в литовском и русском языках / С. Папаурелите // Проблеми зіставної семантики. – Випуск 6. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – С. 153 – 156.

6. Сарбаш О. С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. С. Сарбаш. – Донецьк, 2008. – 24 с.

7. Сингаївська О. С. Типологія контрастивних одиниць у лексиці російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / О. С. Сингаївська. – К., 1995. – 24 с.

8. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

9. Тышківская Н. Я. Семантико-словообразовательная структура гнезд слов со значением чувств в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Н. Я. Тышківская. – К., 1987. – 24 с.

10. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості / І. Я. Франко. – К. : Рад. письменник, 1969. – 190 с.

11. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.

Zavalij S. B. Emotive oxymoron syntagmas in thepoetic lexicon

Emotive oxymorons based on combination of semantically opposite components have been studied in the article. Productive types of emotive oxymorons - compounds, oxymoron word combinations and oxymorons with a sentence structure have been analysed.

Key words: emotive oxymoron syntagma, morphological expression, positive and negative estimation, semantic function.

Заеалий С. Б. Эмотивные оксюморонные синтагмы в поэтическом словаре

В статье исследованы эмотивные оксюмороны, базирующиеся на соединении семантически противопоставляемых компонентов. Проанализированы продуктивные типы оксюморонов - сложные слова, оксюморонные словосочетания и оксюмороны со структурой предложения.

Ключевые слова: эмотивная оксюморонная синтагма, морфологическое выражение, положительная и отрицательная оценочность, семантическая функция.